

САМООЧІКУВАННЯ В МІЖОСОБИСТІСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ ГРУПИ КУРСАНТІВ

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Самоочікування є вельми складним феноменом і потребують різнобічного аналізу. Складність самоочікувань значною мірою зумовлюється тим, що вони є одним із компонентів самосвідомості особистості і в той же час детерміновані соціальними чинниками. Самоочікування є об'єктом уваги багатьох науковців, зокрема: філософів, соціологів, педагогів та психологів. Про самоочікування згадують тоді, коли мова іде про експектації, соціальні очікування, соціально-психологічні очікування. Деякі науковці, розглядаючи експектації, виокремлюють таке психологічне утворення як самоекспектації, але розглядають їх як складову експектацій. Незважаючи на це, самоочікування залишаються маловивченими, що засвідчує недостатня розробленість поняттєвого апарату.

Здійснивши теоретичне вивчення проблеми самоочікувань [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7], [9], [10] маємо підстави стверджувати, що ґрунтовних наукових праць з проблеми самоочікувань, соціальних очікувань, експектацій порівняно небагато. Досліджені наукові роботи дозволили нам підійти до теоретичного осмислення й емпіричного обґрунтування психологічного змісту «самоочікувань» як інтегрованої складової самосвідомості, яка знаходиться в органічному взаємозв'язку із самооцінкою, рівнем домагань та рефлексивністю особистості.

На основі аналізу теоретичних та емпіричних досліджень ми спробували дати наступне визначення досліджуваного феномену: **самоочікування** – це суб'єктивні уявлення індивіда про власне «Я», оцінка своїх дій, вчинків в контексті міжособистісної взаємодії, та побудова певних орієнтирів, настановлень, сподівань стосовно передбачуваних подій. Іншими словами самоочікування – це соціально-психологічні очікування стосовно самого себе.

Базуючись на цих узагальненнях, можна стверджувати, що проблема соціально-психологічних очікувань залишається недостатньо вивченою. Під таким кутом зору є правомірним проведення нашого дослідження, яке є спробою вивчення психологічного змісту самоочікувань. Ми взяли на озброєння широкий спектр методів, які застосовували інші науковці, досліджуючи соціально-психологічні очікування, експектації, самооцінку, рівень домагань [2], [3], [4], [5], [6], [7], [9].

З огляду на висвітлені міркування, очевидно є **теоретична і практична актуальність** запропонованої теми.

Мета роботи полягає у дослідженні психологічного змісту поняття «самоочікування», визначенні рівнів адекватності самоочікувань, взаємозв'язків із компонентами самосвідомості особистості курсанта в міжособистісній взаємодії.

У дослідженні ми спираємося на **праці, які присвячені проблемі** самоочікувань, соціально-психологічних очікувань, експектацій (М.Й.Боришевський, Я.Л.Коломінський, О.А.Коновалова, С.П.Тищенко, R.Berns, T.Shybutany).

Наукова новизна полягає у тому, що предметом нашого дослідження є вивчення психологічного змісту самоочікувань за допомогою авторської методики – експектометрії. Експектометрія дозволяє на базі очікуваних виборів, в контексті виконання певного завдання, визначити низку характеристик самоочікувань, соціально-психологічних очікувань. Однією з таких характеристик є рівень адекватності самоочікувань (*A*).

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні розуміння сутності самоочікувань, їх змістових характеристик у контексті міжособистісної взаємодії малої групи.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати дослідження самоочікувань, методика визначення рівня адекватності самоочікувань можуть бути використані психологами, педагогами для вивчення самоочікувань, соціально-психологічних очікувань

досліджуваних як в науковому плані, так і при організації та здійсненні навчально-виховного процесу.

З огляду на спрямованість нашого дослідження становить інтерес концептуальний підхід О.А.Коновалової. Авторка вважає, що експектації по відношенню до самого себе можна ще назвати самоекспектаціями і вони не існують відірвано від цілепокладань суб'єкта поза його цінностями, зокрема поза умовними цінностями. Проте, для простоти викладу матеріалу не розрізняє термінологічно різновиди експектацій і обмежується одним поняттям – експектації. Авторка зосереджує увагу на експектаціях, що передбачають ставлення до самого себе та саморефлексію. Ці самоекспектації – аналіз очікувань суб'єкта стосовно зворотнього зв'язку, який іде від інших людей. На думку дослідниці, експектації, що визначають ставлення до самого себе, можуть бути усвідомлені лише за умови розвитку саморефлексії, використання аутопсиходіагностики та глибинної психокорекції [7,с.42].

Словник з соціальної педагогіки [9] визначає самоочікування як внутрішні настановлення в самооцінці своїх можливостей і самопроявів, які визначають дії, вчинки, ставлення людини.

Самоочікування тісно пов'язані з іншими компонентами самосвідомості особистості, зокрема самооцінкою, рівнем домагань, цілепокладанням та рефлексивністю.

Самоочікування знаходяться в причинно-наслідковому зв'язку з самооцінкою особистості. Самооцінка – оцінка особистістю себе, своїх фізичних, інтелектуальних, комунікативних, моральних якостей, життєвих можливостей, а також ставлення до себе оточуючих і свого місця серед них. Особистість, складаючи собі оцінку, одночасно формує власні суб'єктивні орієнтації, звісно, в контексті очікуваних подій. Власна оцінка впливає не тільки на таку характеристику як спрямованість суб'єктивних орієнтацій, а навіть на їх модальність, стійкість. Суб'єктивні орієнтації особистості передбачають сукупність соціальних настановлень, елементів знань, стереотипів поведінки, оцінок, переконань, намірів стосовно власного «Я». Ті

суб'єктивні орієнтації, настановлення, вимоги, котрі пред'являє індивід до самого себе, стосовно передбачуваного перебігу подій, здатні виступати його самоочікуваннями.

Самоочікування мають місце не тільки в спілкуванні, але і в діяльності, тому на їх зміст впливають не стільки контакти, стосунки, взаємини з іншими, скільки успіх чи невдача суб'єкта в житті та діяльності. Низька оцінка себе, яка склалася в порівнянні з досягненнями, та низькі оцінки, які отримує індивід від членів по взаємодії, є основою виникнення не тільки заниженої самооцінки, а й створює неадекватні самоочікування та соціально-психологічні очікування. Самооцінка є ядром, серцевиною самоочікувань. Негативний попередній досвід, низька самооцінка практично не можуть гарантувати сприятливі самоочікування, оптимальний їх рівень, навіть в незнайомому середовищі, де спілкування і контакти відбуваються вперше. Завищена самооцінка спонукає до самовпевненості, відсутності критичності та самокритичності, очікування легкого результату, що призводить до невдач.

Ми провели дослідження на базі Херсонського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ України. Досліджувану вибірку склали 8 курсантських взводів, загальною кількістю 190 курсантів.

Соціально-психологічні очікування, які спрямовані на власне Я, а саме визначення його місця, ролі, оцінного ставлення – є особливим психологічним утворенням, яке носить назву самоочікування. Рівень адекватності самоочікувань – це поєднання соціального чинника (очікуваних виборів стосовно власної персони в міжособистісній взаємодії групи курсантів) і особистісного чинника (рівня розвитку самосвідомості, рівня адекватності самооцінки, рівня домагань, сформованості власного Я).

Рівень адекватності самоочікувань – це відношення різниці кількості самоочікуваних виборів і кількості соціометричних виборів до можливої кількості очікувань власного вибору респондента. Рівень адекватності самоочікувань визначається за формулою:

$$A = \frac{c - \sigma}{n - 1},$$

де A – рівень адекватності самоочікувань; c – к-сть очікувань власного вибору; v – к-сть соціометричних виборів респондента; n – к-сть членів групи.

Здійснюючи визначення рівня адекватності самоочікувань, потрібно зіставити очікувані вибори із соціометричними. Теоретично можна спрогнозувати таку ситуацію, коли респондент очікує вибори від №№1;2;3;4;5 респондента за списком, а його обирають №№6;7;8;9;10. Таким чином рівень самоочікувань респондента є неадекватним, а спрямованість і рівень (завищений, занижений, надміру завищений, надміру занижений), визначаються в поєднанні із іншими методами, обов'язково при цьому враховуються самооцінка та рівень домагань досліджуваних респондентів.

Для визначення рівня адекватності самоочікувань можна використовувати наступні стандарти (табл. 1). Таблиця 1

Шкала адекватності самоочікувань

A	Рівень адекватності самоочікувань
від +0,59 до +1,0	надміру завищений
від +0,16 до +0,58	завищений
від -0,15 до +0,15	адекватний
від -0,16 до -0,58	занижений
від -0,59 до -1,0	надміру занижений

Діяльність кожного члена малої групи обов'язково пов'язана тією чи іншою мірою з лідером. Оскільки члени групи розв'язують певні завдання, планують свою діяльність, вони обов'язково беруть до уваги окремі оцінні та самооцінні конструкти. Вміння подивитися на себе з позиції кожного члена групи дозволяє будь-якому курсанту ефективно діяти. Як на наш погляд, вищим рівнем є вміння змодельовати адекватну групову оцінку самому собі. Сприйняття цієї комплексної оцінки, яку дає окремому курсанту група, не є простим синтезом оцінок членів групи, а виступає складним феноменом, який називається самоочікуванням. Самоочікування – це ті ж самі соціально-психологічні очікування, але стосовно власної персони. Розподілимо курсантів,

яких було охоплено констатувальним етапом дослідження, за рівнем адекватності самооцікувань (A) (табл.1).

Вагома частина респондентів констатувальної вибірки (84,7%) володіє адекватним рівнем самооцікувань. У курсантів I – II курсу навчання ці показники дещо інші. Зокрема, адекватний рівень самооцікувань у них становить – 78,6%, а занижений – в два рази більше, на відміну від загальної вибірки (3,2%) і становить – 6,4%. Це свідчить про перевагу на даному етапі акомодацийних елементів у поведінці курсантів.

Таблиця 2

Розподіл курсантів за рівнем адекватності самооцікувань

Рівень адекватності самооцікувань	К-сть досліджуваних	%
надміру завищений	1	0,5
завищений	22	11,6
адекватний	161	84,7
занижений	6	3,2
надміру занижений	0	0,0
всього:	190	100

Визначимо кореляційний зв'язок r_s Ч.Спірмена між ранговими оцінками рівня самооцікувань та рівнем самооцінки, а також домаганнями. У всіх восьми досліджуваних групах спостерігається позитивний кореляційний зв'язок рівня адекватності самооцікувань і самооцінки, але у шести він є значущим ($r_{s\text{ эм}}=0,50-0,75$). Щодо кореляційного зв'язку рівня адекватності самооцікувань і рівня домагань, то у двох досліджуваних груп він є негативним, а у шести не просто позитивним, а й значущим ($r_{s\text{ эм}}=0,50-0,78$). У всіх досліджуваних групах II – IV курсу має місце позитивний значущий зв'язок як рівня самооцікувань і рівня самооцінки, так і рівня самооцікувань та рівня домагань. Це – прогнозований позитивний зв'язок, оскільки самооцікування, самооцінка та домагання особистості знаходяться в органічному взаємозв'язку. Якісні і кількісні зміни в одному з цих компонентів самосвідомості зумовлюють зміни в іншому. Курсанти вищезазначених груп більше часу провели в міжособистісній взаємодії, на відміну від своїх колег першого року навчання, що дало їм змогу

краще апробувати оцінкові і самооцінкові патерни міжособистісної взаємодії. Цього неможливо було зробити першокурсникам, оскільки констатувальний етап дослідження проводився в середині першого навчального семестра, тобто на третьому місяці навчання, і часу було обмаль. Це – один із чинників, який свідчить про випадковий зв'язок рівня самоочікувань і рівня самооцінки, а також рівня самоочікувань та рівня домагань.

Таблиця 3

Порівняльний аналіз показників рівня адекватності
(самоочікування – самооцінка – домагання)

Рівень адекватності самоочікувань			Рівень адекватності самооцінки			Рівень адекватності домагань		
критерії	к-сть досл.	%	критерії	к-сть досл.	%	критерії	к-сть досл.	%
надміру завищений	1	0,5	надміру завищений	7	3,7	надміру високий	1	0,5
завищений	22	11,6	тенденц. до завищення	57	30,0	високий	23	12,1
адекватний	161	84,7	адекватний	116	61,1	адекватний	68	35,8
занижений	6	3,2	тенденц. до заниження	9	4,7	низький	59	31,1
надміру занижений	0	0,0	надміру занижений	1	0,5	надміру низький	39	20,5
всього:	190	100	всього:	190	100	всього:	190	100

На базі теоретико-методологічного аналізу літератури та експериментальних результатів констатувального етапу дослідження нами була розроблена та апробована комплексна програма оптимізації розвитку соціально-психологічних очікувань курсантів в міжособистісній взаємодії групи. Оптимізація розвитку самоочікувань виступала окремим її аспектом.

Реалізація програми здійснювалася впродовж чотирьох місяців і складалася з 34 аудиторних групових занять та 47 індивідуальних бесід. Формувальним експериментом охоплено три групи курсантів (І курс – взвод 15, ІІ курс – взвод 25, ІІІ курс – взвод 35), загальною кількістю 69 осіб, що склали експериментальну групу дослідження. Контрольну групу дослідження склали

також три групи (I курс – взвод 13, II курс – взвод 23, III курс – взвод 33), загальною кількістю 73 особи. Вибір груп здійснювався випадково.

Значна частина курсантів під час проведення експериментальних ситуацій зазначала: «важливе значення має здатність поставити себе на місце іншого», «треба вміти подивитися на себе збоку», «важливо подивитися на себе ніби у дзеркало», «слід уявити себе якомога краще в цій ситуації». На підставі цієї інформації можна зробити висновок стосовно якісних змін такої складової самосвідомості особистості курсанта як рефлексивність. Рефлексивність є початковою і невід'ємною ланкою самоочікувань. Рефлексивність знаходиться в тісному взаємозв'язку із самооцінкою та самоочікуваннями особистості курсанта.

Тісний взаємозв'язок самоочікувань курсанта з його самооцінкою вказує на те, що надміру завищена самооцінка сприяє формуванню надміру завищеного рівня самоочікувань і навпаки.

Важливе значення має порівняння значень показників адекватності самоочікувань курсантів експериментальної та контрольної груп на констатувальному та контрольному етапах дослідження. У табл.4 представлені результати порівняльного аналізу самоочікувань курсантів експериментальної вибірки. Якісний аналіз представлених у табл.4 даних показує, що має місце покращення результатів рівня адекватності самоочікувань експериментальної групи на контрольному етапі дослідження, а саме: на 17,4% зросла кількість досліджуваних із адекватним рівнем самоочікувань, відповідно зменшилася на 11,6% досліджуваних із завищеним рівнем і на 5,8% досліджуваних із заниженим рівнем самоочікувань стало менше. Показники надміру завищеного та надміру заниженого рівнів самоочікувань залишилися незмінними – 0,0%.

Розглядаючи динаміку змін рівня самоочікувань у курсантських групах, що складають експериментальну, слід відзначити рівномірне покращення показників рівнів самоочікувань на всіх вікових етапах. Рівень адекватності самоочікувань менше піддається акомодативним змінам, на відміну від інших

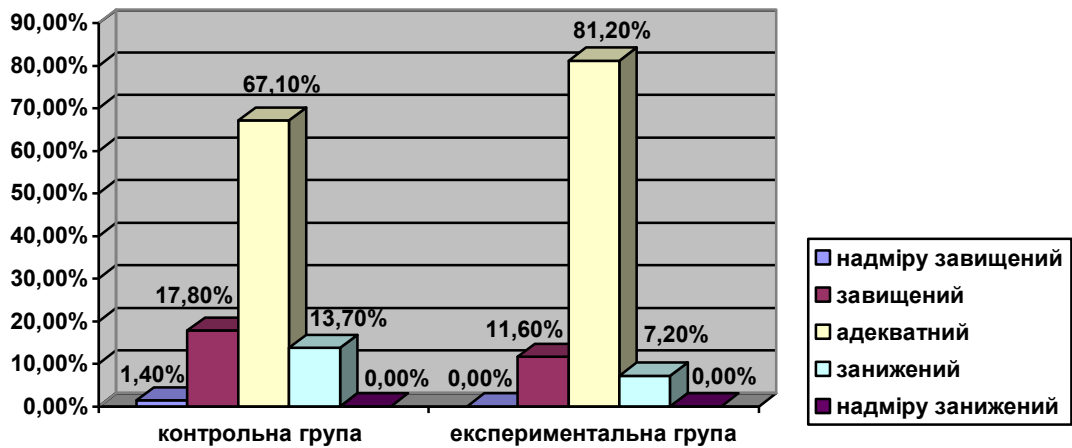
компонентів самосвідомості особистості і володіє високим асиміляційний впливом.

Таблиця 4

Показники самоочікувань курсантів експериментальної та контрольної груп на констатувальному та контрольному етапах дослідження

Група курсантів	N	Рівень адекватності самоочікувань	Експериментальна група			
			Констатувальний етап		Контрольний етап	
			к-сть досл.	%	к-сть досл.	%
15, 25, 35	69	надміру завищений	0	0,0	0	0,0
		завищений	16	23,2	8	11,6
		адекватний	44	63,8	56	81,2
		занижений	9	13,0	5	7,2
		надміру занижений	0	0,0	0	0,0
Група курсантів	N	Рівень адекватності самоочікувань	Контрольна група			
			Констатувальний етап		Контрольний етап	
			к-сть досл.	%	к-сть досл.	%
13, 23, 33	73	надміру завищений	2	2,7	1	1,4
		завищений	15	20,6	13	17,8
		адекватний	47	64,4	49	67,1
		занижений	9	12,3	10	13,7
		надміру занижений	0	0,0	0	0,0

Показники рівня адекватності самоочікувань контрольної групи на контрольному етапі дослідження, порівняно із констатувальним, набули несуттєвих позитивних рівномірних змін у досліджуваних всіх років навчання. Це додатково засвідчує про значний статичний характер рівнів адекватності самоочікувань, їх асиміляційний зміст, а також підкреслює незначну позитивну тенденцію в традиційній системі навчання, виховання, несення служби в контексті оптимізації соціально-психологічних очікувань.

Рис.3.7. Показники рівнів адекватності самооцікувань експериментальної та контрольної груп на контрольному етапі дослідження

Порівняємо показники рівнів адекватності самооцікувань у досліджуваних експериментальної та контрольної груп. На рис.1 бачимо, що кількість досліджуваних із адекватним рівнем самооцікувань експериментальної групи на 14,1% більше, ніж у контрольній, досліджуваних із заниженим та завищеним рівнями самооцікувань менше відповідно на 6,5% і 6,2%. Незначний відсоток досліджуваних (1,4%) із надміру завищеним рівнем самооцікувань має місце тільки у контрольній групі. У всій контрольній вибірці немає досліджуваних із надміру заниженим рівнем самооцікувань, що свідчить про досконалу роботу психологічної служби під час вступних іспитів і взагалі в процесі навчально-професійної та службової діяльності курсантів.

Аналіз результатів соціально-психологічного дослідження дає підстави зробити такі **висновки**:

На основі аналізу теоретичних та емпіричних досліджень ми спробували дати наступне визначення досліджуваного феномену: **самооцікування** – це суб'єктивні уявлення індивіда про власне «Я», оцінка своїх дій, вчинків в контексті міжособистісної взаємодії та побудова певних орієнтирів, настановлень, сподівань стосовно передбачуваних подій.

З'ясовано, що рівень адекватності самооцікувань позитивно корелює з самооцінкою ($r_{s_{em}}=0,50-0,75$) та рівнем домагань ($r_{s_{em}}=0,50-0,78$) особистості

курсанта. Зокрема, у шести досліджуваних групах (II – IV курс) з восьми зафіксовано позитивний значущий кореляційний зв'язок.

Апробовано авторську методику соціометричного типу – експектометрію, яка дозволила визначити очікувану структуру міжособистісних взаємин, рівень адекватності самоочікувань будь-якого члена міжособистісної взаємодії.

Література

1. Бернс Р. Развитие «Я» концепции и воспитание: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 422с.
2. Боришевский М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников: Дис... в форме науч. докл. д-ра психол. наук: 19.00.07. – М., 1990. – 77с.
3. Гуткина Н.И. Личностная рефлексия в подростковом возрасте: Автореф. дис канд. психол. наук: 19.00.07/ НДИ общ. и пед. психол. – М., 1983.–24с.
4. Долинский Г.Д. Исследование социально-педагогических особенностей ролевых ожиданий / на примере деятельности руководителя школы/: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / ЛГУ. 1974. – 22с.
5. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах (общие и возрастные особенности): Учеб. пособие. – 2-е изд., доп. – Мн.: Тетра Системс, 2000. – 432с.
6. Коновалова О.А. Глибиннопсихологічне пізнання феномена експектацій методом активного соціально-психологічного навчання: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 – К., 2002. – 225с.
7. Линчевский Э.Н. Психологические аспекты взаимопонимания. – М.: Знание, 1990. – 112с.
8. Словарь по социальной педагогике: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. /Авт. – сост. Л.В.Мардахаев. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – 368с.
9. Тищенко С.П. Особистісні сподівання як форма прояву самосвідомості // Психологія. Випуск 15. Респ. наук.-метод. зб. – К.: Радянська школа, 1976. – С 108 – 115.
10. Шибутани Т. Социальная психология. Пер. с англ. В.Б.Ольшанского. – Ростов н/Д: «Феникс», 2002. – 544с.